

Shlomo Venezia Sonderkommando – Tarinani Auschwitzista

suom. Lotta Toivanen, Like, 2008

Aleksis Salusjärvi

1

Natsi-Saksan keskitysleirit elävät legendoina modernin ihmisen pimeyden symbolina. Katastrofin tunnusmerkeiksi näyttää jääneen syyllisiksi syntyneet saksalaiset ja voitonpäiviä juhlivien liittoutuneiden jokakeväinen paraati. Mitä on ihmisyyden kuva, minkälaiselle ihmisyyden kuvalle rakennamme kulttuuriamme, on kysymys jota ei enää liitetä keskitysleireihin. Ihminen on tuhoamassa ihmisyyden joka tapauksessa. Tosin nykymaailmassa se tapahtuu kuluttamalla kaasutuksen sijaan.

Yhtenäiskulttuurien hajotessa genreiksi ja sosiaalisten yhteisöjen pirstoutuessa itsekeskeisen maailmanjärjestyksen kukkaroiksi näyttää ihminen katsovan parasta aikaa enemmän napaansa kuin menneisyyteen saati tulevaisuuteen. Kulttuurin rappion elementit ovat vahvat, ja yhtymäkohtia luhistuvaan tuhatvuotisen Rooman imperiumiin on useita. Nykyihmisen sairauksiin kuuluu paitsi jatkuva pitkästymisen ahdistus myös akuutti keskittymiskyvyn puute, sairaus jolle keksitään muutaman vuoden välein uusi nimi.

Kahdessa maailmansodassa murtunut länsimainen humanismi pakenee itseään – se ei ole onnistunut tuottamaan mitään puolustamisen arvoista edes Israelissa, valtiossa joka rakennettiin systemaattisesti tuhotun kansan tulevaisuudeksi. Keskitysleirikirjallisuus on sen sijaan nostanut niin painavia kysymyksiä, että juutalaisten kansanmurha on luullakseni ainoita kertomakirjallisuuden muotoja, joita luetaan vielä silloinkin kun aikamme on muulta osin nostettu alabandismin esimerkiksi. **Primo Levin** 1946 ilmestynyt *Tällainenkö on ihminen* täydellisti sen pimeyden hahmottamisen, jota moderni kirjallisuus oli dekadenssista lähtien kehinyt länsimaisen ihmisen syövereistä. Levi tosin ei ollut kirjailija, vaan kemisti, eikä hän luonut allegoriaa vaan kirjoitti todistajanlausunnon, kootakseen edes jonkun dokumentin siitä, mitä kukaan ei ollut suostunut uskomaan. Ja kuten keskitysleirikirjallisuudessa yleensä, raskaat lauseet ovat yksikön ensimmäisessä.

40 vuotta Levi hahmotti sitä ihmisyyttä, jonka totalitarismi oli tuottanut. Hänen viimeisin ja tärkein kirjansa, suomentamatta jäänyt *The Drowned and The Saved* (1988), piirtää jonkinlaisen kaaren ja ymmärryksen esiasteen sille uudelle ihmisyydelle, jota me kaikki toteutamme. Kukaan vain ei halunnut enää kuunnella. Levi teki itsemurhan pian kirjansa ilmestymisen jälkeen.

2

Kiehtova episodi juutalaisen kansanmurhan uhriutumisen kulttuurista, on 1990-luvun lopulla julkisuuteen astunut **Benjamin Wilkomirsky**. Hänen kirjansa *Muistikuvia* (ei suomennettu) koostuu katkelmista, joita lapsena Josef Mengelen lääketieteellisten kokeiden uhriksi joutunut Wilkomirsky kävi Auschwitzissa läpi. Kirjan estetiikka on tuntemiltani

osin huimaa: nelivuotias lapsi katsoo miten ruumiskasassa makaavan naisen jalkojen välistä syö rotta itsensä ulos, että keskitysleirillä vain kuolleet voivat synnyttää.

Wilkomirsky paljastui huijariksi. Hän on itävaltalainen kristitty, joka vuosien ajan luennoi kipa päässään keksityistä leirikokemuksistaan ja kävi uhrien tapaamisissa. Hänen sosiaalinen elämänsä rakentui juutalaisen kansanmurha-identiteetin epäilyttävälle muodolle: uhuriutumiseen, joka ei perustu kokemukseen.

Wilkomirskyn taakka oli hänen riittämättömyys ihmisenä. Hän halusi kokea suuruutta, joka syntyy vaatimattomuudesta pohjattoman myötätunnen keskellä. Hänen fiktionensa ajoi hänet henkilökohtaiseen onnettomuuteen. Rikkinäinen ihminen, jonka keräämä myötätunto perustuu valheeseen, ei saa paljastuttuaan ymmärrystä osakseen. Wilkomirskyn kohtalo oli tulla hylkiöksi, hänen tragediansa kerää vain sylkeä päälleen. On selvää, ettei *Muistikuvia* –kirjaa ole käytännössä mahdollista saada käsiinsä, niin kutkuttava kuin se olisikin kirjallisessa mielessä. Sen sijaan tämä tarina kiteyttää sen, että tarkat kysymykset itse ihmisyydestä valuvat väijäämättä fiktioksi, kun valta siirtyy sellaiselle polvelle jonka huomio on kiinnittynyt vain käsillä olevaan.

Primo Levin raskas matka ihmisenä olemisen tiellä käsitti vastuun kantamista myös saksalaisista. Levi esimerkiksi sopi leirillä muutaman kerran kohtaamansa entisen natsin kanssa tapaamisen, kun he kohtasivat sattumalta vuosia sodan jälkeen. Levi halusi muistaa ja kuulla kaiken ensi käden tiedon. Tuon saksalaisen elämä taas oli perustunut väärinmuistamiseen, mikä ilmeni heidän puhelinkeskustelussa, jossa ei ollut syyttäviä sävyjä vaan molemminpuolinen toipumisen toive. Päivää ennen tapaamista saksalaismies teki itsemurhan.

Levin oma itsemurha on *Shoahin* tutkijoiden keskuudessa paljon puhuttu aihe. Ihminen, johon henkilöityi tuhoamisleirit, ei enää kestänyt elämän taakkaa. Viimeisessä kirjassaan hän puhuu masennuksestaan, joka syntyi kouluvierailuissa, kun lapset suhtautuivat hänen tarinaansa jännityskertomuksena ja fiktiona. Levin kohtaama fiktio oli siis päinvastainen kuin Wilkomirskyn. Ei suinkaan ole uutinen, ettei ihminen opi mitään. Paljon suurempaa surua pitäisi kantaa siitä, miten nopea hän on unohtamaan.

3

Viimeisin, ja mahdollisesti viimeinen merkittävä juutalainen keskitysleirikertomus on vasta nyt ilmestynyt **Shlomo Venezian** *Sonderkommando – Tarinani Auschwitzista* (2007). Thessalonikissa asunut Italiankreikkalainen Venezia joutui keskitysleirille 21-vuotiaana 11. huhtikuuta 1944 (Levin kertomusten mukaan juuri Thessalonikin kreikkalaiset olivat se juutalaisryhmä, joka selviytyi Auschwitzissa parhaiten).

Venezian työ keskitysleirillä oli kaikista kammottavin: hän avusti loputtomana virtana juonista saapuneet ihmiset pukuhuoneista kaasukammioon, minkä jälkeen hän tyhjensi kammiion ruumiista.

Talutin Léonia (Venezian sukulaismies) käsivarresta ja hän kyseli minulta kaikesta, mikä kouraisi minua syvältä: "Kauanko menee, ennen kuin siellä

kuolee? Joutuuko kärsimään kovasti?” En tiennyt mitä vastata, joten valehtelin sanomalla, ettei se kestä kauan ja ettei siinä kärsi. Todellisuudessa on hyvin pitkä aika haukkoa henkeä kymmenestä kahteentoista minuuttia. Mutta valehtelin rauhoittaakseni häntä, tynnytelläkseni häntä. (s.156)

1700 alastonta ihmistä survottiin (ensin vanhukset, naiset ja lapset, viimeisenä SS-miesten hakkaamalla pakottamat miehet, jotka voimalla sulloivat lihamassan tiiviiksi) tukehtumaan pieneen betonikoppiin. Joukkomurhakeinona se on hyvin tehokas – inhimilliseltä kantilta täydellisen sairas.

En ole ennen puhunut tästä. Minun on vaikea kertoa kaasukammioista, se on niin raskasta ja murheellista. Saatoimme löytää ihmisiä, joiden silmät olivat pullahaneet kuopistaan elimistön ponnistelun takia. Jotkut olivat aivan verisiä tai yltä päältä ulosteessa, omassa ja muiden. Pelko ja kaasu tekivät usein sen, että uhrin päästivät kaikki kuonat ulos elimistöstään. Jotkut ruumiit olivat punaisia, toiset kalmankalpeita. Kukin reagoi omalla tavallaan. Usein ajattelaan, että kammioon päästettiin kaasua ja sillä selvä: ihmiset kuolivat. Mutta millainen kuolema! Löysimme heidät takertuneina toisiinsa, jokainen oli epätoivoisesti yrittänyt saada happea. Lattialle heitetty kaasu nostatti hap-poa alhaalta ylös, joten kaikki haukkoivat happea, vaikka kiipeämällä tois-tensa päälle, kunnes viimeinenkin kuoli. En ole varma mutta luulen, että mon-et kuolivat jo ennen kuin kaasu heitettiin kammioon. He olivat niin tiukasti puristuksissa, että pienimmät ja heikoimmat vääjäämättä tukehtuivat. Jou-tuessaan sellaiseen paineeseen ja ahdinkoon ihminen muuttuu väkisinkin it-sekkääksi ja yrittää vain pelastaa oman nahkansa. Sillä tavoin kaasu vaikutti. Kun ovi avattiin, näky oli niin karmea, ettei sitä voi edes kuvitella. (s.93)

4

Venezian kirjan olemassaolo on ihme. Auschwitzin juutalaisista selvisi elossa muutama tuhat ja sonderkommandossa palvelleet todistajat pyrittiin tappa-maan vangeista huolellisimmin. He tiesivät sen ja moni kaivoi paperilappuja krematorion pihamaahan jättääkseen edes jonkun tiedon tapahtuneesta jälki-polville. Näitä purkeissa ja lasipulloissa olevia lappuja on löytynyt viime ai-koihin asti. Yhdessä niistä, Zalmen Lewentalin kirjoittamassa, lukee: ”Totuus on vielä paljon traagisempi ja kammottavampi.” Tämä lause on Venezian kir-jan motto.

Juutalaisten perusteellisen kirjallinen kulttuuri on sementoinut natsi-Saksan keskitysleirit osaksi länsimaista modernia kulttuuria. Leirit eivät kuitenkaan koskaan kadonneet, ne pystytettiin jo 1970-luvulla uudelleen Kambodzhaan – ja kansanmurhia tapahtuu Euroopassakin edelleen, viimeksi hetki sitten Bosniassa. Vaikuttaa siltä, että se toiseus, joksi 1930-luvulla juutalaiset julistet-tiin, on kääntynyt julistajiaan vastaan, ja sormi, joka tuolloin osoitti maatonta kansaa osoittaa historian turvin itseään. Kun osoitat jotakuta sormella, kol-me sormea osoittaa itseäsi, kuuluu sanonta. Siksi on vaikea kirjoittaa mitään

Auschwitzista. Meidän tehtävämme on ennemmin ymmärtää kuin tuomita. Nykyihmiselle olisi tärkeämpää käsittää natsien ajatuskoneiston mekanisme- ja kuin yksiselitteisesti ulkoistaa ne itsestä syyllistämisen kautta. Venezian kirjan mahdollinen merkitys on nähdäkseni painavimmillaan siinä, että voimme käsittää mihin loogisesti loppuunviety absoluuttiseen ajatteluun nojaava totalitaristinen yhteiskunta ja kansallisen identiteetin malli johtaa.

Venezian kirjan toimitukselliset ratkaisut kuitenkin osoittavat aikojen muuttuneen. Kirjan lopussa on tutkija Umberto Gentilonin yhteenvedo tapahtumien historiallisesta viitekehystä, jonka ei siis oleteta olevan nykylukijalle enää itsestäänselvyys. Venezia itse pysyi 50-vuotta vaiti, mutta päätti aloittaa kokemuksistaan puhumisen 1992, kun antisemitismi jälleen heräsi Italiassa. Kirjan teksti on dialogimuodossa, tekstin toimittanut Béatrice Prasquier esittää lakonisia kysymyksiä, joihin Venezia vastaa. Käsikirjoituksena se siten on ennemmin tiivis dokumentti kuin yhtenäinen, kokonaisuudeksi toimitettu keskitysleirikertomus. Ratkaisu on sikäli hyvä, että se palvelee johdonmukaisuutta: Esimerkiksi Haagin sotarikostuomioistuimessa syntyy samanlaisia ytimekkäiden kysymysten johdattamaa muistelemista. Kysymykset kiinnittävät huomion kertomuksen olennaisiin seikkoihin, niihin kohtiin, joissa yksityiset kokemukset liittyvät kaikkia koskeviksi.

Elämme sen murroksen aikoja, jolloin natsien imperiumin uhrit ja syylliset haipuvat. Heidän aikansa syvät jäljet jättäneistä tapahtumista lakkaavat kertojanäänät yksi toisensa jälkeen. Tapahtumista tulee osa kulttuurihistoriaa, jonka erottaminen noitavainoista tai Tasmanian alkuperäiskansan kohtalosta vaatii näkökulman.

Suuri ja alati hoettu kysymys keskitysleireistä, ”miten tällaista on voinut tapahtua?”, on muuttunut päivittelyksi – samalla se on kuitenkin langettanut varjonsa länsimaiselle tulevaisuuden optimismille. Modernin ajan alussa kulttuurit nähtiin kuolevaisina, dystopioista rakennettiin romantiikkaa samalla kun dekadentti alakuloisuus hahmotti yhtenäiskulttuurin suvantovaihetta. Nykyään egomaaniset yksilöt irrottautuvat yhteiskuntai-deologioista ja potevat itseään. Tilanne tuntuu entistäkin valheellisemmalta, kun yhteiskunta minä-persoonia kieltää sosiaaliset vaikutteet, ja henkisen yhtenäiskulttuurin sijaan on sosiologia yksinkertaistanut ihmisyyden latteaksi alakulttuurien psykologiseksi käyttäytymiseksi. Stereotypiat ja haluttomuus kantaa vastuuta kulttuurista lannoittaa maata uudelle tuholle. Maailma on muuttumassa liian konkreettiseksi humanismille, josta puolestaan on tullut liian esoteerista.

5

Kirjassaan *Kotimme Auschwitz* **Tadeusz Borowski** päätyy syyttämään itse länsimaista kulttuuria. Sen kehdoissa, antiikin Kreikassa, syntynyt sivistys perustui orjuudelle – kulttuurille, jonka ihminen oli etnisesti ja kansallisesti määriteltä ja jonka elintaso perustui ei-ihmisille, orjille. Heidän raataminen mah-

dollisti joutenolosta kumpuavan kirjallisuuden ja levollisen arkkitehtuurin, jossa suunnittelijasta tulee taiteilija. Toteuttamisen tekevät elukat.

Sana "slaavi" juontuu sanasta orja. Etymologia perustuu eurooppalaisten kaupankäyntiin Ottomaani-imperiumin kanssa, jonka kulttuuri oli melkein kaikilta osin kehittyneempi. Eurooppa osti metalliesineitä ja kankaita sillä ainoalla tuotteella, jota ottomaanit kulttuuristamme arvostivat: slaaveilla, orjilla.

Nykykulttuurissa orjuus on automatisoitunut osaksi talouselämää. Erotus on tosin se, että korkean elintason edellyttämä orjuus tapahtuu pääosin kolmannessa maailmassa, jonka tilaa on totuttu kaksinaismoralistisesti voivottelemaan. Borowskin näkemys natsi-Saksan eurooppalaisesta ihmiskuvasta sulkee luonnottomana pidetyn kansanmurhan syliinsä osana loogista länsimaisista ihmiskuvaa ja kulttuuri-ihannetta.

6

Miten Venezian kirjaa *Sonderkommando – Tarinani Auschwitzista* tulisi lukea? Onko se journalismia, kirjallisuutta, vai historiankirjoitusta? Kysymyksen juuri on siinä, onko Auschwitz osa elävää vai kuollutta kulttuuria – ja onko itse kulttuuri jotakin yhteistä vai elävät alakulttuurit kokoava abstrakti dinosaurus.

Koen, että Venezian kaltaiset todistajat, ihmiset jotka ihmisyyden on turmellut, elävät kulttuurissamme irrallisina episodeina ja alaviitteinä. Ansioluetteloiden ja persoonakeskeisyyden maailmassa he ovat kertaalleen toiseksi julistettuina ikuisesti erossa elävästä kulttuurista, joka on omaksunut heidän kertomuksena osaksi sitä mikä ei enää koske meitä – tai ainakaan minää. Näiden ihmisten ulkopuolisuus perustuu myös siihen, että he eivät saa silmistään ihmisyyden pimeyttä, he näkevät säälivien katseiden läpi rakenteellisen sadismin. Siksi keskitysleirillä asuneesta ihmisestä on amputoitu ilo.

Auschwitzin ja koko keskitysleirimaailman uhreja leimaa yleisesti syyllisyys eloonjäännistä. Syyllisyys siitä, että ne jotka ajattelivat muita ennen itseään kuolivat ensimmäisinä, että ihmisyyden vastenmielisin aines turmeli ihmisyydestä kauneuden ja että jokainen leirissä turmeltui sen johtajasta pienimpään sylilapseen. Paradoksaalisesti, ja samalla paljastavasti, nykyinen kulttuurimme on egoistisuutensa keskellä sairastunut itseensä.